

Tütün ve Kadın: Toplumsal Cinsiyet ve Tütün Kullanımı İlişkisine Dair İpuçları

Toraks
Bülteni

Temmuz GÖNÇ-ŞAVRAN

Anadolu Üni. Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.

Tütün kullanımının, özellikle az gelişmiş ülkelerde kadınlara yönelik giderek artan bir tehdit olduğu yaygın olarak kabul ediliyor [1]. Bir yandan tütün kullanmaktan ve tütün dumanına maruz kalmaktan, diğer yandan ekonomik kaynakların beslenme ve barınma gibi kadınları doğrudan etkileyecek alanlar yerine tütüne aktarılmasından kaynaklanan nedenler kadınların fiziksel ve toplumsal sağlıklarını bozmaya devam ediyor. Bu tehdide karşılık kadınların tütün kullanım oranlarını düşürmeye yönelik çabalar var, ancak tütüne mücadeledeki genel yaklaşım kadınların kendi aralarındaki farklılıkları görmezden gelip onları homojen bir grup olarak değerlendirmekle [2], tütün kullanımının toplumsal bağlamını yeterince değerlendirmemekle [3] ve bunun bir sonucu olarak damgalamaya neden olarak bireylere psikolojik açıdan zarar vermekle [4-6] eleştiriliyor. Bu eleştirilerin ışığında tütünün toplumsal ve kültürel bağlamı giderek daha önem kazanan bir konu haline geliyor ve tütün kullanımını sosyal sermaye [7] ve kültürel sermaye [8] bağlamında değerlendiren çalışmalar artıyor. Tütünün toplumsal bağlamının, hem tütün kullanımının nedenlerini açıklayacak bir faktör hem de müdahale sonrası davranış değişikliği sağlayacak bir aracı olarak faydalı olacağı vurgulanıyor [9]. Şu halde kadın, tütün ve tütünün toplumsal bağlamı arasındaki ilişkiyi kısaca değinerek bu karmaşık ilişkinin dinamikleri hakkında düşünmek yararlı olabilir.

Kadın ve tütün arasındaki ilişkiyi anlamak açısından öncelikle son derece kritik bir kavrama, 'toplumsal cinsiyet' kavramına değinmek gerek. Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak, kadın ve erkek olmanın toplumsal ve kültürel açıdan tanımlanmasını içe-

ren, farklı biyolojik cinsiyetteki insanlardan beklenen farklı rolleri ve onlara atfedilen farklı değerleri vurgulayan bir kavramdır. İnsanlar biyolojik cinsiyetleri ile doğduktan sonra, kadın ya da erkek 'gibi' davranmayı, yani kendi cinsiyetlerine 'uygun görülen rolleri' toplumsallaşma süreci içinde belirli kalıplar çerçevesinde öğrenirler. Bu nedenle bir toplumda kadınların ve erkeklerin toplumsal rolleri, toplumsal ilişkileri, tutumları ve davranışları, o toplumun kadınlığa ve erkeklığe yüklediği farklı değerler temelinde biçimlenir. Örneğin çoğu toplumda erkekler cesur, bağımsız, rasyonel, güçlü, aktif, rekabetçi, saldırgan, sorumluluk sahibi olarak görülür, kadınların ise bağımlı, duygusal, güçsüz, pasif, çekingen, fedakar, sevecen, nazik olduğu düşünülür. Nezaket ya da bağımsızlık gibi kavramlar biyolojik veya anatomik bir özellikli ilişkili olmadıkları için bunlar biyolojik cinsiyetle değil, toplumsal cinsiyetle, yani kültürel olarak kadına ve erkeğe atfedilen farklı değerlerle ilgili kavramlardır. Her ne kadar toplumsal cinsiyete ilişkin bu stereotipler doğru olmasa ve nüfusa genellenemese de yaygın olarak kabul edilen ve kullanılan yargılardır. Toplumun daha değerli bulduğu özgürlük, özerklik, bağımsızlık gibi özelliklerin erkeklere atfedilmesi ve kadınların bu özelliklerden yoksun olduğunun varsayılması, biyolojik cinsiyetler olarak sadece birbirinden 'farklı' olan kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet açısından hiyerarşik bir sıralama içinde yer almasına ve farklılıkların 'eşitsizliklere' dönüşmesine neden olur.

Toplumsal cinsiyet stereotipleri, erkeklerin riske girmeye eğilimli olduğunu varsaydığı için bu stereotiplerin geçerli olduğu toplumlarda erkeklerin tütün ve alkol kullanması normal karşılanırken

kadınların kullanması yadırganır. Ancak geleneksel toplumdan modern topluma doğru yaşanan dönüşüm sürecinde ekonomik ve toplumsal açıdan özgürlüklerini elde etmeye başlayan kadınlar, kadınlara 'uygun görülmeyen' davranışları göstererek toplumsal cinsiyete dayalı normların kalıplarını zorlamaya başlamışlardır. Üniversite eğitimi almanın, profesyonel meslek sahibi olmanın, yüksek statülü işlerde istihdam edilmenin yanı sıra özellikle kamusal alanlarda tütün kullanmak da 'erkek' gibi davranmanın işaretlerinden biri olmuştur. Örneğin 1840'da Berlin'de bir gazete haberi, kamusal alanda tütün kullanan kadınların erkeklere özgü diğer davranışları da göstermesinden endişe edildiğini vurgulamaktadır: "hatta geçenlerde zarif bir hanım, puro içen bir beyefendiyi sokak ortasında durdurarak kendisinininkini yakmasını rica etmiş. Aman ne güzel! Fazla sürmez, bu kadınlar pantolon da giyer, erkekleri kamçılayarak mutfığa sürer ve çocuklarını at üstünde emzirirler! Bir de hanımlar kahvehanesi kuruluymuş, orada kadınların durumu tartışılacakmış, purolar tütürülecek, en yeni dergiler okunacakmış, kısacası beyler gibi davranılacakmış... Tövbe, tövbe!" [10]

Bu gelişme, kadınların tütün kullanımının yaygın olarak kadınların ekonomik ve politik statülerinin iyileşmesi, kentleşme, modernleşme, güçlenme kavramları etrafında tartışılmasını beraberinde getirmiştir. Profesyonel meslek eğitimi alan, işgücüne katılarak ekonomik bağımsızlığını kazanan, politik olarak görünür hale gelen, 'modern' kadının tütününü, kurmaya çalıştığı yeni 'erkek benzeri', bağımsız kimliğinin simgesel dışavurumunda bir araç olarak kullandığı söylenebilir. Diğer bir deyişle tütünün zararları konusunda bilgi ve bilinç düzeyi artmadan önce kadınlar açısından

tütün kullanımı genel olarak toplumsal cinsiyete dayalı geleneksel rolleri reddetmenin, geleneksel toplumun işaret ettiği gibi pasif, uysal, zayıf ve itaatkâr olmadığını göstermenin bir yolu olmuştur. Bu bakış açısı tütün endüstrisi tarafından da pekiştirilmiş; kadınların özgürleşmesini tütün ile ilişkilendiren reklamlar aracılığıyla tütün kullanan kadınların özgür, cesur, bağımsız, modern, cazip ve çekici olduğu iması yeniden üretildikçe kadınlar açısından tütün, özellikle sigara bir 'özgürlük meşalesi' [11] haline gelmiştir. Bununla birlikte, modern ve güçlü kadın imajı, kadınların tütün kullanımı desenindeki izleklerden sadece biridir. Kadınların güçlenmesi ile tütün kullanma oranları arasındaki ilişkiyi vurgulayan [12] ya da geleneksel toplumsal cinsiyet stereotiplerinin tütün tüketimini azaltmak ya da engellemek için kullanılabileceğini ima eden [13] çalışmalar, tütün kullanımının azaltılması adına kadınların güçsüzleşmesi riskini içeren tehlikeli bir bakış açısına yol açabilir. Kaldı ki bazı çalışmalar [14] kadınların güçlenmesinin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin kadınların tütün kullanımı oranları ile ilişkilendirilemeyeceğine dair bulgular sunmaktadır.

Kadın kimliği ile tütün kullanımı arasındaki ilişki çelişkili ve muğlaktır. Örneğin, kadınların tütün kullanmalarında etkili olduğu ileri sürülen faktörlerden biri kilo kontrolüdür ve reklamlar aracılığıyla tütün kullanımı iştahsızlık, incelik, kendine güven ve cazibeyle ilişkilendirilmektedir. Fakat tütün kullanımının bedende yol açtığı görünür deformasyon ve neden olduğu kötü koku, tütünün ilettiği varsayılan fiziksel cazibe mesajı ile çelişmektedir [15,16]. Bunun yanında, tütün kullanımı kendine güven eksikliği ile de ilişkilendirilmektedir [8], şu halde kendine güveni yansıtan bir davranış olduğu da şüphelidir. Günümüzde tütün kontrol çalışmaları, tütün reklamlarının yasaklanması, tütün kullanımının mekânsal olarak sınırlandırılması gibi etkenler sonucunda fiziksel çekicilik, kendine güven gibi olumlu ve istenir özelliklerle tütün kullanımı arasındaki ilişki neredeyse tamamen ortadan kalkmış, tütün kullanımı 'modern kadın' imajının dışında kalmıştır. Yapılan çalışmalar kadınların özellikle anne ve eş rolleri nedeniyle sağlığı yaşamlarının merkezine erkeklere oranla daha fazla yerleştirdiklerini ve tütün kullandıkları

için kendilerini sorumsuz ve ahlaki olarak kötü bir pozisyonda hissettiklerini [9] göstermektedir. Bu çelişki nedeniyle kadınlar tütün kullandıktan sonra diş macunu çigneme, elleri yıkama ve fırçalama, sprey kullanma gibi temizlenme ritüellerini erkeklerden daha fazla uygulamakta ve tütünü bırakmayı erkeklere oranla daha çok istemektedirler [4].

Ancak bütün bu çelişkiler, kadınların tütün kullanım oranlarının azalmasına değil, davranışın gizlenmesine yol açmaktadır. Geleneksel toplumda kadınlar tütün kullandıklarını aile üyeleri gibi toplumsal cinsiyet rollerini dayatanların yaptırımları nedeniyle gizlerken, günümüzde modern ve bilinçli kadın imajını yitirmemek amacıyla gizlemektedirler. Bu gizlilik, tütün kullanımına ilişkin yasak ve sınırlamalar arttıkça tütün kullananların damgalanması nedeniyle pekişmektedir. Tütün kullananların zayıf, iradesiz, kendine, çevresine ve topluma zararlı kişiler olarak etiketlenmeleri, suçluluk ve utanç duygularına yol açarak bireylerde psikolojik hasar yaratmaktadır [4-6]. Damgalanmadan kaçınmak için tütün kullanımının gizlenmesi, son yıllarda giderek artan 'gizli kullanıcı' (closet smoking) gruplarında görülebilir. Bu gruplar, tütünü hem aile hem de iş çevrelerinden gizli kullanan, ağırlıklı olarak kadınlardan oluşan gruplardır ve internette kurdukları ağ üzerinden bu gizliliği sağlama yollarını ve tütün deneyimlerini paylaşmaktadırlar.

Bu çelişkilere rağmen kadınların tütün kullanımının sürmesini açıklamak için tütüne yüklenen anlama, tütünün toplumsal ve kültürel bağlamına göz artmak yerinde olacaktır. Tütün, bireysel olarak tüketilse de grup kimlikleri oluşturmak, bu kimlikleri güçlendirmek ve diğer toplumsal gruplardan kendini ayırt etmek amacıyla kullanılan bir araçtır. Tütüne yüklenen anlam grubun yapısına göre değişebilir ve toplumsal cinsiyet rollerine karşı çıkmak ve 'asiliği' vurgulamaktan paylaşım, ikram ve kabul biçimleri üzerinden "feminen nezaket" normlarını yeniden üretmeye [17] dek farklı işlevler görebilir. Ayrıca tütünün hangi biçimde tüketildiği bir statü göstergesidir, filtreli veya filtresiz sigara, puro ve pipo farklı statüleri yansıtır. Sadece nasıl tüketileceği değil, hangi markanın, nerede, kiminle ve ne şekilde tüketileceği bilgisi ve pratiği, sosyal statü ve kültürel sermaye

[2] ile yakından ilişkilidir. Grup ilişkileri içinde öğrenilen ve uygulanan bu pratikler üzerinden tütün kullanımı, bireylerin oluşturduğu yaşam tarzının göstergesi haline gelir ve ortak yaşam tarzını paylaşan diğer insanlarla samimiyet ya da arkadaşlık gibi bağlar kurmak ve bu bağları sürdürmek amacıyla kullanılır [18]. Son zamanlarda tütün kullanımındaki yasakların da etkisiyle, restoran ve kafelerin hemen dışında birlikte tütün kullananların oluşturdukları yeni etkileşim biçiminin 'smoking' ve 'flirting' kelimelerinden türetilen 'smirting' kavramıyla ele alınır hale gelmesi [19] tütün kullanımının bağ kurmadaki etkisini yansıtmaktadır. Tütün kullanımı yaşam tarzını oluşturan pratiklerden biri olarak düşünüldüğünde, tütün kullananların sadece tütün endüstrisinin ya da reklamların etkisi altında kalan pasif alıcılar olmadığı görülür. Bu açıdan tütün kullanımının bireyin kendi toplumsal varlığını ifade etmesinin bir yolu olarak seçilmiş bilinçli bir davranış [8], hatta "kişinin kendini var etme biçimlerinden biri" [20] olabileceğine dikkat çekilmektedir.

Kişi kendini tütün kullanımı üzerinden nasıl var edebilir? Tütün kullanımının en yoğun olarak görüldüğü düşük gelir ve statü gruplarında kadınların tütün kullanımına neden olan faktörler arasında maddi olumsuzluklar ve sosyal destekten yoksun olma kadar ev içinde yapılan işlerden kaynaklanan stres de gösterilmektedir. Ev işleri ve çocuk/hasta bakımı yapıldığında değil, ancak yapılmadığında fark edilen, takdir görmeyen, ücret ya da statü sağlamayan, evi ve işyerini birbirinden ayırmaya izin vermeyen, zaman ve mekân açısından kadının yaşamının tamamını kaplayan işlerdir. Ev dışında yapıldığında ücret karşılığı olabildiği, ancak evde kadının ücretsiz emeğiyle yapıldığında kadın emeğini 'görünmez' kılan bu işler arasında kadın eş, anne ya da gelin rollerinin dışına çıkıp birey olarak var olabileceği bir süreyi, tütün kullanımını gerekçe göstererek yaratabilir. Rollerinden sınırlamak için yarattığı bu sürede, komşuları ya da arkadaşlarıyla tütün kullanma ortak davranışını paylaşarak sosyalleşen kadınların tütün kullanmak için kendilerine ayırdıkları bu süre onlar için bir "huzur anı" [22] haline gelebilir.

Çalışmalar özellikle düşük gelirli kadınlar arasında tütün kullanımının tütünün zararlı sonuçları konusunda bilgi ya da

farkındalık eksikliğinden kaynaklanmadığını [22] işaret etmektedir. Kişisel tarihlerinde tütüne bağlı nedenlerle ölenler olsa bile tütün kullanımına devam edenler, tütünün taşıdığı riskin, kirayı ödeyememe, geçimi ve güvenliği sağlayamama gibi etkisini daha kısa sürede gösterecek riskler yanında önemini ve aciliyetini kaybettiğini belirtmektedirler [22]. Gelir ve statü azaldıkça, uzun vadeli planlar yapacak kaynaklara erişim giderek sınırlanmakta, tütün kullanımının taşıdığı risk diğer risklerle kıyaslanarak hafife alınmakta, hatta “işçi sınıfının elindeki son zevk kırıntılarını da zapt eden ‘sağlık polisi’ne yönelik popüler direnme biçimleri”nden söz edilmektedir.

Toplumsal cinsiyet ve toplumsal sınıfın keşiştiği bu alanda düşük gelirli kadınların tütün kullanımını azaltmak için ne yapmak veya ne yapmamak gerekir? Öncelikle, toplumsal cinsiyete dayalı roller tütün kullanımını azaltmak için bir araç olarak kullanılmamalıdır. Kadınların güçlenmesini tütün kullanımının artmasıyla ilişkilendirmek güç ve tütün kullanımı arasındaki ilişkinin bazı önemli boyutlarını gözden kaçırmaya neden olabilir. Örneğin kadın ve erkek arasındaki güç eşitsizliği, kadınların kendilerini ve çocuklarını erkeklerin sigara dumanından koruma konusunda etkisiz kalmalarına da neden olmaktadır [16,21]. Özellikle tütün kullanımına ilişkin yasaklar sonrasında tütün daha çok özel alanda tüketildiğinden, düşük gelir düzeyi nedeni ile açık hava erişimi yetersiz olan evlerde kadınların tütün dumanına maruz kalma ihtimali artmaktadır. Üstelik yapılan çalışmalar maskülenliği sorgulayan ve eleştiren kadınların gebelik ve doğum sonrasında kendilerini erkeklerin tütün kullanımının etkilerinden daha iyi koruyabildiklerini göstermektedir [22]. Bunların yanında fetüs merkezli yaklaşımlarla kadınların tütün kullanımını azaltmak için gebeliği ve anneliği vurgulamak da bir yandan kadınların biyolojik yeniden üretim rollerini güçlendirerek toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirdiği, bir yandan da damgalamaya ve suçluluk duygusuna neden olduğu için sorunludur.

Tütün kullanımı açısından kadınların tamamı homojen bir grup olarak değerlendirilmemeli ve kendi aralarındaki farklılıkları da ekonomik, etnik, eğitimsel ya da bölgesel farklılıklarla sınırlandı-

rlınmalıdır. Kadınların davranışları bu farklılıklar kadar farklı feminenlik tipleri, içinde buldukları toplumsal gruplardaki farklı iktidar ve kontrol dinamikleri ve gücü deneyimlemenin farklı biçimleri tarafından da etkilenmektedir. Tütünün toplumsal bağlamı tütün kullanımının kimlikle, bedenle, mekânla, güçle, tüketimle, hazla ve grup etkileşimi ile ilişkisinden meydana gelir. Kadınların tütünlü ilişkisini bu toplumsal bağlam içinde anlamaya yönelik ayrıntılı çalışmalar arttıkça tütünlü mücadele için daha gerçekçi ve etkili politikalar geliştirilmesi kolaylaşacaktır.

Kaynaklar

1. Amos A vd. “Women and tobacco: a call for including gender in tobacco control research, policy and practice” *Tobacco Control* 2012; 21: 236-243.
2. Greaves L vd. What are the effects of tobacco policies on vulnerable populations? A better practices review”. *Can J Public Health* 2006; 97: 310-5.
3. Poland B vd. “The social context of smoking: the next frontier in tobacco control?” *Tobacco Control* 2006; 15: 59-63.
4. Greaves L vd. “Unclean fathers, responsible men: Smoking, stigma and fatherhood” *Health Sociology Review* 2010; 19(4): 522-33.
5. Bayer R. ‘Stigma and the ethics of public health: Not can we but should we’ *Social Science and Medicine* 2008; 67(3):463-472
6. Kim S, Shanahan J. “Stigmatizing smokers: Public sentiment toward cigarette smoking and its relationship to smoking behaviours” *Journal of Health Communication* 2003; 8(4): 343-67.
7. Sapag JC vd. “Tobacco smoking in urban neighborhoods: Exploring social capital as a protective factor in Santiago, Chile” *Nicotine & Tobacco Research* 2010; 12(9): 927-36.
8. Haines RJ, Poland, BD, Johnson JL. “Becoming a ‘real’ smoker: cultural capital in young women’s accounts of smoking and other substance use” *Sociology of Health and Illness* 2009; 31(1): 66-80.
9. Sorensen G vd. “Reducing Social Disparities in Tobacco Use: A Social-Contextual Model for Reducing Tobacco Use among Blue-Collar Workers” *American Journal of Public Health* 2004; 94(2): 230-9.
10. Bluhm D. *Colombus’tan Davidoff’a Tütün ve Kültür*. Ankara: Dost Yayınları, 2001: 95-6.

11. Amos A, Haglund M. “From social taboo to “torch of freedom”: the marketing of cigarettes to women” *Tobacco Control* 2000; 9: 3-8.
12. Hitchman SC, Fong GT. “Gender empowerment and female-to-male smoking prevalence ratios” *Bull World Health Organ* 2011; 89: 195-202.
13. Sánchez-López MP vd. “Masculinity and Femininity as Predictors of Tobacco and Alcohol Consumption in Spanish University Students” *Health and Addictions* 2013; 13(1): 15-22.
14. Pampel FC. “Age and education patterns of smoking among women in high-income nations” *Social Science and Medicine* 2003; 57: 1505-14.
15. Madden H, Chamberlain K. “Nutritional health messages in women’s magazines: a conflicted space for women readers” *Journal of Health Psychology* 2004; 9(4): 583-97.
16. Alexander SAC vd. “The role of gender and social context for smoking behavior” *Critical Public Health* 2010; 20(3): 323-38.
17. Cullen F. “Two’s up and poncing fags’: young women’s smoking practices, reciprocity and friendship” *Gender and Education* 2010; 22(5): 491-504.
18. Robinson J, Holdsworth C. “They don’t live in my house every day’: How understanding lives can aid understandings of smoking” *Contemporary Drug Problems* 2013; 40(1): 47-70.
19. Taylor D. “Smirting’ in the Designated Area: The Smoking Shelter and the English Public House” *Interiors: Design, Architecture and Culture* 2011; 2(2): 239-54.
20. Bell K, Dennis S. “Towards a critical anthropology of smoking: Exploring the consequences of tobacco control” *Contemporary Drug Problems* 2013; 40(1): 3-19.
21. Hemsing N vd. “Reshuffling and Relocating: The Gendered and Income-Related Differential Effects of Restricting Smoking Locations” *Journal of Environmental and Public Health*. 2012. <http://dx.doi.org/10.1155/2012/907832>, Erişim: 20.10.2013
22. Bottorff JL vd. Tobacco use patterns in traditional and shared parenting families: A gender perspective. *BMC Public Health* 2010. 10. 239. <http://www.biomedcentral.com/1471-2458/10/239> Erişim:20.10.2013.